

---

## HISTORIOGRÁFIA, MŰVELŐDÉS- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

### Cicero és a megújult emlékezet

Napjainkban divat lett az emlékezhelyek kutatása, s ezt a folyamatot nagyrészt *Pierre Nora* nagy horderejű felismerései váltották ki, aki azt az értelmezést igyekezett kamatoztatni, miszerint a személyes jellegű családi emlékezettel szemben főleg annak a közös emlékezetnek van nagy mozgósító ereje, amelyet valamilyen jellel kiemeltek a hétköznapiak mindennapiságából, s megmentettek a feledéstől. Ehhez idővel ilyen vagy olyan módon, ámde folyamatosan szoros érzelmi szálak tapadtak, s az ekképpen megörökített tények, események stb. idő múltán buzdítani kezdenek, mert szervesen illeszkednek bele valamely állam testébe vagy egyéb közösség intézményes, vallási életébe. A jeles francia művelődéstörténész eszméi azután elég gyorsan visszhangra is találtak mind Németországban, mind egész Európában, sőt világszerte, mi több: az ilyen téma iránti vizsgálódási láz hamarosan Magyarországra is eljutott, s ami már egész közelről érint bennünket, magyarokat: Debrecenben a kutatóegyetemi program keretében kiemelt kutatási területté lépett elő. Mindez részben a művelődéstörténeti és nyelvészeti feltárásokhoz, részben a bioetikai és környezetóvó törekvésekhez kapcsolódik. A problémakör tanulmányozása szoros összefüggésbe került a nemzeti identitás kérdéskörével is, így nálunk a hungarológiai stúdiumokkal, hiszen *Nora* elméleti megalapozásának egyik fő alappillére az, miszerint az emlékezhelyek messzemenően elősegítik annak a kollektív „memóriának” a létrejöttét és megszilárdulását, amely hozzájárul a nemzeti öntudat erősítéséhez. Ezt sokan alapvetően a XIX. század szellemi törekvéseibe illesztik be, amelyek egyike a kibontakozó marxizmus és szocialista eszmeiség jegyében „megpróbálta a múltat végképpen eltörölni” a világ proletariátusa érdekében, miközben a korszellem másik áramlata vele ellentétben éppen a nemzeteszmék és a nemzeti önazonosságok igazolására kívánta felhasználni az ilyen jellegű tudományos megközelítéseket. Ez utóbbi körülményből adódik, hogy sokan a modern emlékezhely-, illetve kollektív emlékezet-kutatásokat mindenekelőtt a XIX. századtól eredeztetik. Az ezt megelőző időszakot pedig csak mint valamiféle szerény előjáté-

ket idézik meg, amelynek nincs különösebb jelentősége a mai világot átjáró s a közösségi emlékezetet képviselő szellemi áramlatok, illetve a hozzájuk csatlakozó különféle, különösen rituálé jellegű elemek viszonylatában. Az így vélekedők általában nem sokat törődnek azzal a ténnyel, hogy maga az elmélet megalapozója, Nora is úgy gondolta: voltak egészen korai előfutárai, s ebben a vonatkozásban főképp Ciceróra és Quintilianusra utalt, igaz anélkül, hogy megkísérelte volna alaposabban fölfejteti ezeknek az antik szerzőknek az elképzelését. Ugyanakkor e téren különösen a német kutatás már számos alapos kezdeményezést mutathat fel, amiről azonban pl. nálunk nem mindenki vesz kellő mértékben és szinten tudomást. Ezért talán nem érdektelen ez a mi mostani könyvismertetésünk, amely annak az ókori személynek az életművéhez kapcsolódik, aki talán az emlékeztethely elméletének valójában egyik megalkotója lehetett. Ezen keresztül persze módunkban áll majd arra is rámutatnunk, hogy a kollektív emlékezetnek, illetve a vele kapcsolatos kegyeleti helyeknek valójában milyen nagy volt a jelentősége az antik Rómában, azon belül is mindenek előtt a köztársaság korában, illetve a principátus hajnalán. Ez az időszak pedig az ókori mediterrán civilizáció egyik legkiemelkedőbb és viszonylag jól dokumentált szakasza, amikor nem csupán az elit, hanem valamennyire még egy szélesebb társadalmi közeg idevágó gondolkodására is következtetni tudunk. Ekképp tisztázható a múlt kollektív emlékezetének tradíciója, mert megítélésünk szerint igazi mai identitás-keresés nem létezhetik a korábbi időszak ismerete nélkül, hiszen egyaránt meg kell vonnunk az ezzel fennálló folyamatos-ságot csakúgy, mint a különbséget, az elválást és akár a tőle való szándékos elhatárolódást is.

*Thomas Guard* 2005-ben az Université Lumière – Lyon doktori programja keretében készítette el „*Memoria renovata*” címmel benyújtott értekezését, amelyet azután eredményesen meg is védett. Ez disszertációja értékeinek volt köszönhető, amin már csak azért sem csodálkozhatunk, mert témavezetője az a *G. Sabbah* volt, aki ma a francia ókori kutatók élvonalába tartozik. Nálunk főképp Annianus Marcellinus történeti munkájának szakértőjeként tartják számon, de jól ismert egyháztörténészként is. Ugyanakkor saját hazájában talán elsősorban mint a késő antikvitás orvostörténetének alapos kutatóját tartják számon, miként erről a nemrég neki ajánlott emlékkönyv is tanúskodik. Ennek címe: *Docente natura* (Amire a természet tanít – 2001), s ez aligha lehet véletlen, mert a Ciceróra visszavezethető formula egyben azt is jelzi, hogy az ünnepelt azért az ókor e nagy alakjának életművében is otthon van. S ez érthető, hiszen a köztársaság végének e kiemelkedő alkotója a természettudományokat is ismerte, mi több a tu-

dományok felfedezését ezek megismerésének tulajdonította. Az is feltűnő, hogy a kötetet adó 15 tanulmány jelentős hányada kifejezetten klasszikus és középkori filológiai problémákkal foglalkozik, úgyelve rá, hogy a kötetnek a XX. századi orvostudomány képviselői számára is legyen azért üzenete. A sabbahi műhelyben tevékenykedő Th. Guard monografikus feldolgozására éppen ugyanezek az általános minőségek a jellemzők, s ez aligha lehet véletlen. Mert nyilvánvalóan nagyon tudatos volt mind a szerző, mind mestere részéről az „emlékezetkutatás” témakörének kiválasztása, illetve e tárgynak Cicero vonatkozásában történő rendkívül gondos szövegszerű megvizsgálása és kidolgozása.

Mint a fentebbiekből már kitűnt, a vizsgált kérdéskör ma nagyon aktuális, s ezt a terjedelmes dolgozat megállapításai, eredményei is igazolják, egyszerre mutatva rá jellegzetes antik sajátosságokra, s ugyanakkor olyan jelenségekre, amelyek korunk problémafelvetései felé mutatnak. Nagyon érdekes pl. annak kimutatása, hogy a régi rómaiak a *memoria* székelyét a testben a fülhöz kapcsolták, amit szövegszerűen viszonylag nehezen lehet igazolni, viszont tárgyi emlékek annál inkább tanúsítják, mint pl. az a Louvre-ban őrzött intaglio, amely gemma a *MENTO* „emlékezzél!” feliratot a figyelmeztető kéz mellett a füllel köti össze. Ez egyben mindjárt arra is lehetőséget kínál, hogy megértsük, a görög kultúrával ellentétben miért kínálta a latin írásbeliség olyan nagy fáziskéséssel lehetőséget a római történetírás kibontakozására. Arról lehet szó, hogy Rómában az emlékezet megőrzése sokáig a szóbeliséghez kapcsolódott, ami szinte eleve kizárta egy átfogó eszmei hálórendszerre épülő történeti *memoria* szélesebb irodalmi szinten történő működtetését. Az első történeti tárgyú feljegyzések szimpla hivatalos adatok voltak, amelyek elegendőek voltak az egyértelműen hatalmi pozícióban lévő arisztokraták számára, akiknek helyzetük igazolására nem volt szükség részletesebb múltbeli bizonyításra. Hiába állapítható meg a *memoria*val kapcsolatos latin terminológia ősi indoeurópai eredete, a római gyakorlat alapvetően megmaradt a szóbeliségnél, így kezelte a mítoszokat is, amelyek így nem eposzokat hoztak létre, hanem történelmi legendákat, s ezek megmaradhattak a „lakomák” szóbeli elbeszéléseinél, énekmondásainál.

Megváltozik azonban ez a helyzet, amikor a hirtelen óriásira nőtt Róma friss birodalmát megpróbálja továbbra is városállami keretek között igazgatni, úgyhogy ez válsághoz vezet, amelyet Róma a dicső múlt emlékével próbál megszüntetni. S ez vezet el szükségképpen egy széleskörű kulturális és történeti emlékezet működtetéséhez, amely már csak az írásbeliség keretei között lehetséges. Ezt a szükségállapotot Guard azzal a cicerói idézettel

húzza alá, miszerint a Kr. e. 50-es évek válságba került köztársasága egy olyan nagyszerű festmény, amely korábbi önmagához képest elvesztette élénk színeit, s ezért a múlt példájának felelevenítésével valamiféleképp meg kellene újítani, hogy visszatérjenek belé ősi erényei (*antiquis moribus* – Cic., rep., 5, 1, 2). Ilyen módon pedig az emlékezet a történelemmel együtt mindenekelőtt erkölcsi, tanító tartalommal, feladattal bír, amelynek célja egy olyan identitástudat felébresztése, amely ugyan a régi időkre megy vissza, de a jelent segíti, és üzenete van az utókornak is, ezzel biztosítva a jövőt, ami Róma örökkévalóságának záloga. Guard ennek megfelelően körültekintően megcáfolja azt a másoknál gyakran felmerülő elképzelést, hogy mivel Cicero a történetírást alapvetően szónoki vagyis retorikus jellegű irodalmi kategóriának tekintette, ezért számára a *memoria* pusztán valamiféle eszköz vagy eszköze együttes lenne az ékesszóláshoz. A római irodalomnak itt vizsgált nagy alakja ugyan valóban tisztában volt azzal, hogy az emlékezet beletartozik a retorika eszköztárába négy másik gyakorlati eljárással együtt, de számára mégsem csak egy ilyenfajta kiegészítő elem. Cicero tisztában van azzal, hogy a *memorianak* ennél sokkal nagyobb jelentőséget kell adni, s ennyiben ő messze meghaladja elődeit, és nem csupán Rómában, hanem még bizonyos mértékig görög vonatkozásban is. Az olvasó számára ilyen módon világosan kirajzolódik az emlékezettel összefüggésben, hogy az nem pusztán valamiféle szűk technikai keret. Guard főleg a korábbi kiváló francia filozófiai, retorikaelméleti kutatási hagyományokhoz, főleg *Alain Michel* korszakos jelentőségű eredményeihez kapcsolódik. Ezekre valamint saját szöveginterpretációira építve, részletes bizonyító anyagot mutat be arról, hogy a *memoria* a római gondolkodónál és szónok politikusnál valójában a cicerói antropológia szerves része, mely nem csupán tartozéka a műveltségnek (Cicerónál ezt jelenti alapvetően a *humanitas*), olyan individuális lételméleti tényező, azaz a bennünk meglévő halhatatlan léleknek a jele, s mint ilyen játszik fontos szerepet a már említett *humanitas* meghatározásában. Ez az alapvetően platonikus eszme mélységesen átjárja Cicero egész gondolkodását. Ezért őt nem véletlenül szoktunk manapság *Academicusnak*, a platóni iskola hívének minősíteni (főleg *Carlos Lévy*). Arpinum szülötte így felvértézve indul azután e téren harcra olyan bölcséleti iskolák ellen, mint az epikureizmus vagy a sztoicizmus, mert azok megpróbálták az emberben meglévő halhatatlan lélek emlékezőképességének korlátok közé szorítását, mintegy elvéve tőle a *memoriával* együtt járó etikai jelentőséget, azt, amit Cicero egész egyszerűen *dignum memorianak*, vagyis „emlékezetre méltónak” minősít. Valójában ez egy olyan elméleti és morális alap, amely Cicero egész életművében mindenütt jelen van, beleértve pl. szónoki

működését is, ahogy azt Guard az *oratio*ok gondos elemzésével hatalmas példaanyagon keresztül bizonyítja. A cicerói ékesszólásnak ezekből, a XX. században gyakran politikai elvtelenséggel megbélyegzett remekeiből ilyen módon egyértelműen kirajzolódik az a kép, hogy a *memoria* mint a cicerói történelemfelfogás alapja valójában a cicerói politika gondolkodási irányát is megszabja, nem tévesztve szem elől, hogy az állam valójában a nép, a köz ügye, amely mindig tekintettel kell hogy legyen az erkölcsökre (*virtutes*) és a kötelességekre (*officia*). Mert csak ez alapozhat meg egy közös identitástudatot, mely nem csupán a régi nagy nemzetségek tagjaira érvényes, hanem az „új emberekre”, vagyis a feltörekvő elemekre is. Ez vezethet el azután ahhoz a belső társadalmi-politikai egységhez, harmóniához, amely Cicerónál a *concordia*, illetve a *consensus*, vagy a természetes szelektív emlékezetet is figyelembe véve, amely csak valóban az emlékezetre érdekeset kívánja megtartani, még a jellegzetesen római fogalom, a *clementia* vagy „megbocsátás” is szóba jöhet, amely immár az *oblivio*-ra, a felejtésre is tekintettel van. Róma kiemelkedő szónokpolitikusa és gondolkodója tehát azzal is tisztában van, hogy nem csupán egyéni emlékezet van, amely a halhatatlan lélek képessége, hanem van ún. „közemlékezet” is. Ezt nevezhetjük akár *communis memorianak* is. Mindazonáltal Cicero egyfajta gondolati tömörítéssel inkább *memoria aetatis suaenak* mondja, amely saját kora nemzedékének átfogó emlékezeti értékrendje, s amely ugyanakkor kapcsolatban áll a régebbi idők is visszaidéző *memoria saeculorummal* valamint *memoria hominummal*, melyek tulajdonképpen a múlt századok olyanfajta emlékezetei, amelyek a jelen nemzedék értékrendjére épülő tudati hálón keresztül valójában a *memoria posteritatis* irányába is mutatnak. Ez annyit jelent, hogy a jövő nemzedékeinek identitásértékelését is befolyásolni szeretnék, még inkább középpontba állítva a már említett *concordiat*, *consensust*, összehangolva a korábban megrendült politikai-kulturális közösség tevékenységét. Magától értetődik, hogy az emlékezetnek ebből a közösségből a morálfilozófiai értékrendnek megfelelően ki vannak zárva az *immemores*, vagyis azok, akik nincsenek tekintettel a hagyományos értékekre, a múltban és a jelenben a közjó érdekében végrehajtott, a közösség üdvét szolgáló intézkedésekre. Ez a diszkrimináció azonban nem a jog sérelmét jelenti, hanem a természet rendjét követni kívánó *mores maiorumnak* megfelelően részben megújítja a régi római hagyományokat, másfelől még inkább hozzájárul az államnak, mint a nép ügyének a tökéletesebbé tételéhez. Ennélfogva Cicero valójában mindig egyfajta *renovatio memoriae* jegyében tevékenykedett, vagyis a római nép öntudatának szavatolása céljából megpróbálta mind az egyéni, mind a közemlékezetet felfrissíteni és

elevenen tartani. Ezzel sikerült megadnia az őt megillető igazi jelentőséget, megszabádítva azt a retorika művelőinek leminősítő leegyszerűsítéseitől. Így próbálta a köztársaság megmentése érdekében visszahelyezni jogaiba a *mos maiorum*ot és feltámasztani a *populus Romanus* igazi önazonosság-tudatát.

Guard ezen okfejtésével szinte maradéktalanul egyet tudok érteni, de azt azért a magam részéről nagyobb nyomatékkal emeltem volna ki, hogy Cicero mindezt egy olyan városban fogalmazta meg és vitte véghez, ahol korábban évszázadokon keresztül eredményesen gyakorolták az emléke-zethelyek, a monumentumok állításának szokását, amelynek azután Róma éppen e nagy alakja biztosította filozófiai szintre való felhozását. Róma, ahogy a *via sacra* és környéke, főképp a *forum*, a *Palatium* és a *Capitolium* bizonyítja a maga hatalmas emlékmű anyagával, igenis ismerte és messze-menően alkalmazta a történelmi emlék-, illetve emlékezhelyek célkitű-zését. Mégpedig igen tudatosan, és nem egyszerűen csak politikai szinten, hanem széleskörű kulturális összefüggésben is, mi több, végül egészen filo-zófiai magaslatra is fölemelkedve, különösen azért, hogy a közmorált valóban a közemlékezet nivójára emelte fel, és pedig a politikai válság kel-lős közepén. Rómában ugyanis a Kr. e. III/II. század folyamán hihetetlenül gyorsan végbemenő katonai sikerek után ki hihette volna el azt, hogy az ezt megvalósító arisztokratikus Róma képtelen immár világbirodalom-irányító szerepét ellátni mint régi arisztokratikus városállam. Úgynevezett Piroska-szituáció állt elő, amikor az ismétlődő polgárháborúk között mindenki látta, hogy valami baj van a köztársasággal, miként a Grimm-mese Piroskájának is tapasztalnia kellett, hogy valami gond van a nagymamaként ágyban fekvő farkas körül, csak éppen magának a problémának a lényegét volt képtelen felismerni. Ugyanúgy, ahogy Piroska nem tudott rájönni arra, hogy a szőrös nagymama képében, akinek még ordasra valló fogazata sőt farka is lett, valójában egy mindent felfaló vadállat húzódik meg, Róma képtelen volt világosan látni ebben a nem könnyen tisztázható helyzetben (*Chr. Meier*). Az efféle Piroska-szituációkban ugyanis az ember a helyes és valós meg-oldások helyett általában vagy részben pótmegoldásokhoz folyamodik. Ez történt Rómában is, ahol hosszú időn keresztül ahelyett, hogy a politikai berendezkedést változtatták volna meg, egyfajta erkölcsi megújulásra töre-kedtek, úgy gondolva, hogy ha a hódítás eredményeként megjelent gazdag-ság miatt megromlott erkölcsök helyébe visszaállítják a régi tiszta morált, akkor minden politikai probléma szinte magától megoldódik. Az ún. *mores maiorum*on alapuló ezen megújódás emlékezetre épülő bölcséleti elméle-tét éppen Cicero fektette le, aki világosan felismerte, hogy a történelmi és

a kegyeleti helyeknek rendkívül nagy szerepe van a helyes és követendő példák bemutatásában. A legfőbb jó kérdéskörét vizsgáló híres filozófiai dialógusában (*De finibus*), amikor az idevágó platóni tanítás felidézésére kerül sor az 5. könyvben, a beszélgetésben résztvevők először azzal foglalkoznak, hogy az athéni Akadémeia kertje, Platón egykori iskolája mennyire képes megeleveníteni a hajdani mestereket és tanításaikat. Ennek kapcsán előbb Piso fejti ki, hogy egy ilyen hely a maga valóságában jobban meg tudja indítani az embert, mintha pusztán egy elbeszélést hallgatna meg a múlt embereinek cselekedeteiről, vagy akár írásaikat olvasná. A történelmi emlékhely ugyanis mindennél elevebben kelti életre a valamikor ott működő személyek valódi szellemiségét a maga teljességében és hiteles mivoltában. E jelenségre a legjobb példa gyanánt egyenesen a római forum tűnik fel számára, ahol a senatus épülete, pontosabban annak elődje, a curia Hostilia, még ha időközben leégett is, és a mostaninál sokkal kisebb volt is, mindazonáltal tökéletesen bele tudta vésni az ember gondolatába Scipiónak, Catónak, Laeliusnak az alakját, mert visszahozta tudatunkba a családi vagy nemzetségbeli ősnak (*avum*) a hiteles képét. Végül is a helyeknek olyan nagy az emlékeztető ereje: tanta vis admonitionis inest in locis..., hogy mindent eszünkbe juttatnak, s ezért a rómaiak nem oktanuln eredeztetik belőlük az „emlékezet tudományát” (... ut non sine causa ex iis memoriae ducta sit disciplina – , uo., 5, 3). Ez a megfogalmazás arra kíván utalni, hogy a latin nyelvben az emlékhely neve monumentum volt, amely ugyanúgy a moneo „emlékeztet” szóból származott, akárcsak az admonitio, „a figyelmeztetés, az intelem” latin kifejezése, vagy akár maga a memoria, az „emlékezet” ugyancsak latin nyelvű megjelölése.

Piso idézett megállapításával tökéletesen egyetért a beszélgetés másik résztvevője Quintus is, aki nem más, mint a nagy Cicero öccse, s aki különösen az emlékhely „érzelmi” hatását húzza nyomatékosan alá. Kiemeli ugyanis a „mélységes csodálatot”, amelyet az adott vidék ébreszt fel az egykor ott élő vagy valamikor odakerült nagy személyiség iránt. Az emlékezeti hely érzelmi hatását egyébként Cicero más alkalommal is hangoztatja, például a *via Appia*, Róma legrégebb kiépített közútja kapcsán, amely a rómaiak számára a múlt tiszta nagyságát idézte Appius Claudius *ensor* tökéletesnek beállított erkölcsisége révén (*Pro Mil.*, 7, 16 skk.). Ilyen módon végül is Cicero számára már nemcsak az egyedi helyek, hanem valamiképpen egész Róma egyfajta monumentummá lett. Ami azonban nem fulladhatott bele pusztá érzelmekbe, valamiféle nosztalgiába. A *De finibus*ban végül is maga Cicero nyilvánítja ki, Piso szavaival egyetértve (5, 6): a történelmi színhelyekhez kapcsolódó személyiségek emlékének feltámasztása igazában csak

akkor helyénvaló, ha a nagy emberek tettei követésre méltó módon lebegnek a szemünk előtt, mert egyébként az afféle múltidézés nem más, mint üres kíváncsiság. Ehelyett inkább arra van szükség, hogy a múlt emlékei a legteljesebb mértékben az ifjúság előrehaladásához járuljanak hozzá, ami magába foglalja a figyelemnek az odaterelését a Cicero által is megkövetelt magas rendű filozófia megismeréséhez, hogy azután ezt a tudást az ékesszólásban is alkalmazni lehessen, ami alapvető elvárás volt egy közügyet szolgáló polgár, illetve államférfi esetében. Azt hiszem, hogy különösen ez a rész meggyőzhet bennünk arról: Cicerónak valóban volt egy átfogó, filozófiai mélységű elképzelése a római emlékezhelyek ideológiájáról. Ezen annál kevésbé csodálkozhatunk, mert Róma a maga gyakorlatában ekkor már évszázadok óta egy ilyen beállítottságú település, majd városállam és végül birodalom volt. Ráadásul azt is igyekezett a szakralitás szintjére emelni, hogy ez a város, ez az *Urbs* és *civitas* valójában a tiszta civilizáció letéteményese az *orbis terrarum* foglalatában, éspedig az istenek akaratából, akik a költő Ennius szaván keresztül nyilvánították ki mintegy tömör és igaznak bizonyuló jóslat formájában: *Moribus antiquis res stat Romana virisque*, vagyis „a római állam a régi erkölcsökön és a hajdani férfiakon nyugszik”. Mindezt ismereteink szerint először Cicerónak sikerült beépíteni egy nagy *memoria*elméletbe, mely azután évszázadokon keresztül szolgált például az európai kultúrkör számára, de hatását Amerikában sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Tanulságos, ahogy minderre egy francia kolléga a közelmúltban meggyőző tudományos felkészültséggel felhívta a figyelmet.

A tárgy aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény hogy nem sokkal később egy másik jelentős munka is napvilágot látott Cicero történelemfilozófiájáról, amelyet *M. Fox*, a glasgowi egyetem tanára írt. Ez a munka főképpen azzal foglalkozik, hogy Cicero miként él a történelmi *exemplumok* használatával, éspedig elsősorban filozófiai és retorikai munkáiban, ami eleve jóval szűkebb körű vizsgálat, mint az előbb elemzett Guardé, akit az angol szerző nem is látszik ismerni. Fox az *exemplumok* elemzéséből azután azt a következtetést vonja le, hogy a római szerzőnél valójában nem találkozunk egy igazán egységes történeti és ideológiai látásmóddal. S ez mindenekelőtt abból következik, hogy Cicero messzemenően az Új *Academia* szkepszisét vallja, ami a párbeszédes forma esetében eleve kizárja az egyértelmű és bizonyos mértékig tekintélyelvű állásfoglalást. A monográfia szerzője ezért arról próbálja meggyőzni olvasóit, hogy valójában hiábavaló törekvés Cicero filozófiai alkotásaiban fölfedezni egy olyan önálló saját gondolkodási rendszert, amely az egész életművet lényegében meghatározná és átfogná. Ez annál reménytelenebbnek tűnő törekvés, mert



ezt már maga a római auktor is eredményre nem vezető szándéknak tartotta, s egyedül azt minősíti célravezetőnek, ha magunk is a platóni iskola szigorú szkepticizmusán keresztül közelítünk a Cicero által fölvetett problémákhoz. Már pedig Fox szerint Cicero így próbál meg közelebb férkőzni magához a történelem kérdésköréhez is, kétségbe vonva, hogy ott fel lehetne lelni egy olyan jól kitapintható és következetes összefüggési gondolati láncolatot, amely az egykorú Rómát valóban a múlt tükrében és a jövő perspektívájában is szerves egésznek tudná felfogni. Ennek megfelelően a történelmi példák sem adhatnak egységes képet Rómáról, hanem helyett olyan érvekről van szó, amelyek különféle eltérő értelmezéseket támasztanak alá, s ezek tekintetében nincs értelme Cicero állásfoglalásának, mert a történelem maga határozza meg önmagát. Mindebben ugyan van igazság, de ugyanakkor Fox nem számol azzal, hogy a római gondolkodó közelről sem valóban a korabeli Új *Academia* egyértelmű tagja volt, hanem sokkal inkább az eredeti platóni, jóval rugalmasabb felfogáshoz ragaszkodott, ami azért lehetővé tette egy viszonylag elég egységes római identitástudat kibontakoztatását, mégpedig mind morális, mind vallási, mind filozófiai alapon, ahogy azt már Guard eredményeinek ismertetése és kommentálása során láthattuk. Az persze lehet, hogy ez ma, a mostani tudományos kritériumok alapján nem sorolható be a modern történelemfilozófiai rendszerek valamelyik kategóriájába, ami voltaképpen anakronizmus is lenne, ám ugyanakkor az aligha tagadható, hogy itt egy olyan világhatalom politikai gondolkozásáról van szó, amely Cicero századokon át igen megtermékenyítő hatásának bizonyuló életművén keresztül hosszú időn keresztül befolyásolta Európa közelítését saját múltjához és kulturális örökségéhez. Ugyanakkor persze időnként Fox elképzelései mégis el kell, hogy gondolkoztassanak bennünket, legalább is bizonyos részletvizsgálatok kapcsán, mint amilyenekkel pl. éppen a 6. fejezetben találkozunk, melynek címe: History and Memory (149 skk.). Igaz, a magunk részéről úgy véljük, hogy Fox itt is eltúlozza a Cicerónál egyébként valóban meglévő ironizáló szándékot, de egyébként van számos fontos megállapítása is. Ezek közé sorolható pl. a kulturális kontextus megannyi apróbb részletének tisztázása, aminek eredményeképpen jól kiviláglik, hogy Rómában végül is a történelem a hatalmi reprezentáció része lett, s mindez összefüggésbe hozható nemcsak a történeti példák felhasználásával, hanem a halotti maszkok alkalmazásával és általában az ősök nagyon jellegzetes és sajátos tiszteletével is, ami azért Fox szerint is elvezethet egyfajta identitástudathoz. Látnunk kell azonban, hogy ebben az utóbb tárgyalt munkában többnyire mégis hiányzik az a szisztematikus fel dolgozás, amely Guard monográfiájában olyan eredményesnek bizonyult,

s bizony ez az inkább ötletszerű anyaggonddozás Fox munkájában gyakran jellemzi az ún. angolszász kutatást, amely nem biztos, hogy így a mai magyar kutatásokhoz is minden esetben megfelelő igazodási pontot jelent. E téren talán jobban kellene ragaszkodunk a jól bevált klasszika-filológiai hagyományokhoz, ami persze nem kell hogy a friss ötletekről való lemondást jelentse, már ha ezek az újabb utak valóban megnyugtató és bizonyítható eredményekhez vezetnek.

Thomas Guard: *Memoria renovata*: les valeurs de mémoire chez Cicéron, Université Lumière (A megújult emlékezet: az emlékezet értékei Cicerónál) – Lyon, Lyon, 2005, 1052; Matthew Fox, *Cicero's Philosophy of History* (Cicero történelemfilozófiája), Oxford, Oxford University Press, 2007, 2009<sup>2</sup>. 368.

***Havas László***